

קמא שאינו חייב אלא ארבע ואינו אומר הלל הגדול. ואם רצה – שותה עוד הרבה. והרמב"ן כתב שכוס חמשי רשות אבל אסור לשתות יותר. וכששותה כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול, וכשאינו שותה – אינו אומר.

ואולם יש אומרים שאין הלל הגדול תלוי בכוס חמישי כלל אלא אומר על כוס רביעי, שלא נזכרה כוס חמישית בתלמוד לגרסתם. וכן נוהגים (עפ"י רש"י ורשב"ם; או"ח תפ,א).

ב. בין הכוסות מותר לשתות, מלבד בין שלישי לרביעי.

א. בירושלמי אמרו הטעם שמא ישתכר ולא יוכל לומר הלל, אבל יין שבתוך המזון אינו משכר כל כך. ויש מפרשים טעם איסור השתיה לאחר כוס שלישי כדי שלא יבטל טעם המצה. ולפי טעם זה אסור לשתות גם לאחר ההלל וכוס רביעי, אבל לפי טעם הירושלמי לא מצינו איסור (תוס'). ויש אומרים שאף לפי טעם הירושלמי אסור לפי שחייב לספר ביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה (ערא"ש ס' לג; טשו"ע תפ,ב) הלכך חוששים שמא ישתכר ולא יספר (עפ"י בהגר"א, מובא במשנ"ב סק"א).

ושתייית מים נראה שיש להתיר לכל הטעמים, ודלא כמו שכתב הר"י יוסף טוב עלם בסדרו לאסור (תוס'). ואולם שתית שאר משקים שאינם משכרים, לפי הטעם שישאר טעם-מצה בפיו – יש לאסור (עפ"י רמ"א ואחרונים). ויש לחוש לדעה זו אם לא במקום צורך גדול. ונראה ששתיית תה וכד' אינה מבטלת טעם המצה (ע' משנ"ב סק"א).

ויש מפרשים טעם האיסור מפני שנראה כמוסיף על הכוסות, משא"כ לאחר כוסות ראשון ושני אינו נראה כמוסיף כי כן רגילים לשתות קודם הסעודה ובתוכה (עפ"י ב"ח תעט ועוד). ולפי טעם זה אסור אפילו במשקה שאינו משכר, אם הוא חמר מדינה (פרי חדש).

ב. יש אומרים להמנע מלשתות בין כוס ראשון לשני יין או כל משקה המשכר. וראוי להזהר בכך. וכן נוהגים (עפ"י כלבו; או"ח תעג,ג).

דפים קיט – קכ

ר. א. כיצד נאמר ההלל? האם מברכים עליו תחילה וסוף?

ב. מהו 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן'? האם מפטירים לאחר המצה 'אפיקומן'?

א. מקום שנהגו לכפול את ההלל – יכפול. לפשוט – יפשוט. לברך אחריו – יברך אחריו. הכל כמנהג המדינה. אמר אביי: לא שנו אלא לאחריו אבל לפניו – מצוה לברך, כשאר המצוות שמברך עליהן עובר לעשייתן.

ב. 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן'. פירש רב: שלא יעקרו מחבורה לחבורה [אפיקומן] – הוציאו כליכם-בגדיכם, לילך לחבורה אחרת]. גזרו שלא לאכול בחבורה אחרת אחר אכילת הפסח, שמא יאכל את הפסח בשני מקומות, וכדעת רבי יהודה שאסור לעשות כן (רשב"ם ותוס').

אחר אכילת מצה כגון בזמן הזה שאין פסח, כתבו התוס' שאין איסור לאכול במקום אחר כי המצה נאכלת בשני מקומות. וכן דעת בעל המאור והראב"ד (סוף הל' חמץ ומצה) הרא"ה ומהר"ם חלאוה.

וברש"י ורשב"ם (להלן קכ.) מבוואר שאסור לאכול מצה בשני מקומות. וכן נפסק בשלחן ערוך

(תע). ומשמע ברשב"ם שרק לאחר שהתחיל לאכול אפיקומן אסור לאכול במקום אחר. ואילו ברמב"ם משמע שאסור אף קודם אכילת האפיקומן (וכ"מ ברא"ש – ע' בחדושי הנצי"ב. ואפשר שאף הרשב"ם לא אמר אלא לפי שיטתו שמצה של חובה באה לאחרונה, אבל כשאוכל מצה בתחילה לשם חובה אסור כבר מאותה שעה לאכול במקום אחר. ואולם הפוסקים נקטו שרק האפיקומן אין לאכול בשני מקומות מפני שהוא זכר לקרבן פסח – ע' טור ורמ"א תעח,א). ואפילו באותו חדר אין לאכול מקצתו בשלחן זה ומקצתו בשלחן אחר (מגן אברהם).

שמואל ורבי יוחנן פירשו: שלא יאכל לאחר הפסח אף לא באותו מקום [אפיקומן] – הוציאו דברי מאכל, מיני מתיקה הנאכלים בסוף הסעודה] – כדי שיישאר טעם הפסח בפיו. או כדי שייאכל הפסח על השובע ולא כשהוא רעב, שלא יבוא לשוב בו עצם או מטעם אחר (ע' בראשונים). נחלקו הלשונות בדעת שמואל האם מפטירים אחר המצה אפיקומן או אין מפטירים וצריך לאכול מצה באחרונה (זכר למצה הנאכלת עם הפסח).

א. רש"י ורשב"ם פירשו שמצה זו הנאכלת לאחרונה היא הנאכלת לשם חובה, הגם שמברך על אכילת מצה לפני כזית ראשון. והתוס' והרמב"ם והרמב"ן והרא"ש נקטו שעיקר המצוה במצה ראשונה הנאכלת לתאבון (ובערוה"ש תעז,ב כתב שלשון הרמב"ם מורה כדעה ראשונה).

ב. הלכה כשמואל ורבי יוחנן. והלכה שאין מפטירים אחר המצה אפיקומן – כלשון ראשונה שהיא סתמא דגמרא (רי"ף; רמב"ם חמץ ומצה ה, ט וש"פ).

וכתבו רשב"ם (קכ.) ותוס' (קיו:): שלא אסרו אלא מיני אכילה, אבל שתיה מותרת. וכן כתב הרז"ה שמותר לשתות יין בסוף כמה שירצה. אבל הרי"ף אסר לשתות יין ומתיר מים.

ג. נוהגים לכתחילה לאכול שני כזיתי מצה באחרונה (עפ"י מהרי"ל, ב"ח ומג"א – זכר לפסח ולמצה הנאכלת עמו. ובח"א כתב זכר לפסח ולחגיגה).

ה'אפיקומן' נאכל ממצה שהוצפנה לשם כך במפה או תחת הכר. ואולם אם אבדה מצה זו – יאכל ממצה שמורה אחרת (עפ"י רמ"א סוס"י תעז וש"פ).

ד. יש מקלים בשעת הצורך לאכול שאר דברים אחר חצות הלילה, שאז אינו זמן המצוה לראב"ע (וכן הורה הגרשו"א למשמשים במשמרות בבתי חולים וכד'. ובשו"ת אבני נזר נתן עצה לאכול לפני חצות ולהתנות שאוכל למצות 'אפיקומן' רק אם הלכה שזמנו עד חצות, ושוב יכול לאכול אחר חצות כל דבר ויאכל מצה לאחרונה שמא הלכה כרע"ק).

ה. עבר ואכל לאחר אפיקומן, יש אומרים שאין צריך לשוב ולאכלו (עפ"י חק יעקב תעח). ויש אומרים שצריך (א"ר, וכ"כ המשנ"ב שם סק"א).

ו. אם אין לו אלא כזית מצה שמורה למצוה, כתב הרי"ף שבתחילה יברך 'המוציא' על מצה אחרת, ולאחרונה יאכל השמורה ויברך 'על אכילת מצה' ואח"כ יכרוך מצה ומרור. והרז"ה כתב שאינו כורך שהרי אין לו עוד שמורה. וכתב שאפילו הלל מודה בזה.

ז. מדברי התוס' ועוד נראה שהיו אוכלים קרבן פסח רק בסוף הסעודה, על השובע. ויש אומרים שהיה נאכל בתחילת הסעודה [לאחר אכילת כזית מבשר החגיגה. ויש אומרים: לפניו. עפ"י ארחות חיים ואבודרהם] כמו מצה לדידן, ובנוסף אוכלו לאחרונה (ע' במאירי סט. וכן מורים דברי הרמב"ם חמץ ומצה ה, ט. ע' צ"ח קכא. וחדושי הנצי"ב קטז:). וע' גם מהר"ם חלאה להלן שעיקרו נאכל בתחילה ושומרים ממנו כזית לכל אחד לגמר הסעודה, כמו שאנו עושים במצה. ובמאירי כאן ולעיל קיד משמע להפך, שאוכל כזית מן הפסח בתחילה לאחר כזית מבשר החגיגה, ולבסוף משלים סעודתו מהפסח כדי שתהא אכילתו על השובע).

דף קב

- ר"א. א. האם אכילת מצה ומרור בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן?
 ב. בני החבורה שישנו, כולם או מקצתם – האם מותר להם להמשיך לאכול פסח ומצה? ומה הדין כשנתנמנו ולא ישנו?
 ג. הפסח אחר חצות הלילה – האם מטמא את הידים, כדין הנותר?
 ד. האם מצה בזמן הזה נאכלת למצותה אחר חצות הלילה?
 א. אמר רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן (על מצות ומררים יאכל הו. אלא שבמצה שנה הכתוב ואמר בערב תאכלו מצת – אעפ"י שאין פסח). ורב אחא בר יעקב אמר: אחד זה ואחד זה דרבנן (ובערב תאכלו מצת בא לחייב טמא ושהיה בדרך רחוקה במצה, הגם שאינו בפסח). תניא כוותיה דרבא. הלכה רבא (תוס' ושאר פוסקים).
- ב. התחילו לאכול פסח וישנו מקצתם – יאכלו. ישנו כולם – לא יאכלו. (החמירו חכמים בדבר מפני שנראה כאוכל בשני מקומות. רשב"ם). והראב"ד פירש משום הסח הדעת). רבי יוסי אומר: נתנמנו – יאכלו. נרדמו – לא יאכלו.
 היכי דמי נתנמנו – אמר רב אשי: ישן ואינו ישן, ער ואינו ער, כגון שקוראים לו ועונה, ואינו יודע להשיב סברה אבל כאשר מזכירים לו – נזכר.
 פרש רשב"ם שרבי יוסי מחמיר וסובר שאם נרדמו אפילו מקצתם – לא יאכלו, ורק כשנתנמנו מקצתם יש להקל. וכן דעת הרא"ש והטור. ואילו הרמב"ם כתב שרבי יוסי להקל בא ולומר שנתנמנו אינו כנרדמו ואפילו נתנמנו כולם לא יאכלו. וכן פסק בשלחן-ערוך (תעו, ב. ובח"י מחמיר כדעה ראשונה, אבל בבאה"ל כתב להקל).
 ופסק רשב"ם כרבי יוסי [שכן סבר רבה, לפירושו]. וכתב שהוא הדין בזמן הזה שאין פסח. וכן כתב רש"י. וכן נפסק בשלחן ערוך (תעו, ב). ואולם התוס' (ק"ט): והרז"ה חולקים וסוברים שאפשר לאכול מצה בשתי חבורות ובשני מקומות. וכן דעת הראב"ד הרא"ה ומהר"ם חלאוה כנ"ל.
- ג. משנתנו סתמה שהפסח אחר חצות מטמא את הידים. והעמידוהו כרבי אלעזר בן עזריה שזמן אכילת פסח מדין תורה הוא עד חצות, אבל לרבי עקיבא אינו נעשה נותר עד הבוקר [יש מפרשים בדעת הירושלמי שאפילו לרבי עקיבא מטמא את הידים משום 'הסח הדעת' הואיל וחכמים אסרוהו באכילה. עפ"י פני משה].
 א. נחלקו הראשונים האם הלכה כרבי עקיבא (רמב"ם, רא"ש) או כרבי אלעזר בן עזריה (תוס'). ויש מסופקים בדבר (ערשב"א מגילה כא ועוד).
 ב. יש אומרים שגם לראב"ע אינו נעשה 'נותר' ממש עד בוקר כפשטות הכתוב (בשם הגר"ח הלוי; אור שמח חמץ ומצה ו, א ועוד. וכן משמע לכאורה באור זרוע ובריטב"א ברכות ט. ואולם בתוס' שם ובפשט דברי הרשב"ם בסוגיא אין נראה כן). ויש מי שהוסיף לחדש שגם לאחר חצות יש באכילתו מצות אכילת קדשים, הגם שאין שם מצות אכילת פסח – כיון שעדיין לא נפסל עד בוקר (עפ"י או"ש שם. ואין כן סוגיין דעלמא).

דין טומאת ידים בפניגול ונותר, נתבאר לעיל פה.

שמב

- ד. אמר רבא: אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו, כפסח.
- א. המרור, דינו כמצה וצריך לאכלו קודם חצות לראב"ע (עפ"י פרי מגדים תעז בא"א א; מנחת חינוך ז,ד).
- גם קריאת ההלל יש להקדימה קודם חצות (עפ"י רשב"א ברכות ט ובשול"ח ח"א תמה; ר"ן כאן ופ"ב המגילה; רמ"א או"ח תעז,א. וע"ש בבהגר"א דהיינו משום כוס רביעי שדינו כפסח). ואילו התוס' (במגילה כא.) כתבו שאין להחמיר בקריאת הלל.
- וכן חיוב סיפור יציאת מצרים לרבי אלעזר בן עזריה – זמנו עד חצות. וכן מפורש בדברי רבי אלעזר במכילתא (בא, קכה. וכ"כ בשול"ח משכנות יעקב או"ח קנא). ואולם כל המרבה לספר גם לאחר זמן זה – הרי זה משובח, וכמעשה שהיו החכמים מסובים בבני ברק ובתוכם רבי אלעזר בן עזריה (עפ"י מנחת חינוך כא,ב; משך חכמה פר' בא יג. וע' גם שול"ח עמק יהושע ח"ב יא; הגדה אמרי שפר לנצי"ב. ובשפ"א צדד שמעשה זה היה בשאר לילות השנה).
- ב. לרבי עקיבא זמנו אכילת הפסח מהתורה כל הלילה [וכן פסק הרמב"ם וכן הסכים הרא"ש], כמו כן אכילת מצה כל הלילה. ואף על פי שבפסח גזרו חכמים שייאכל עד חצות (תוס', עפ"י ריש ברכות ועוד) – במצה ובמרור לא גזרו (עפ"י מפרשים).
- ג. מקובל לחשב 'חצות לילה' – אמצע הזמן שמשקיעת החמה ועד הנץ. ואולם הדבר צריך עיון, כי לכאורה נראה שה'לילה' לענין זה הוא כשאר דיני התורה, עד עלות השחר [ולכתחילה יש לחשוב משקיעת החמה ובדיעבד מצאת הכוכבים] (עפ"י מנחת שלמה צא,טו; הליכות שלמה).
- ד. יש מי שחידש שמצוה מן התורה לאכול פסח, וכן מצה שהוקשה לפסח, מיד כשחשכה. 'זוה דין חדש לא הוזכר בראשונים... ועוד צריך ביאור' (עפ"י אור שמח חמץ ומצה ו,א).

דף קבא

- ריב. א. בירך על אכילת הפסח – האם פטר את הזבח מברכה, וכן להפך?
- ב. אלו ברכות נאמרות בפדיון הבן, ומי מברכין?
- א. לדברי רבי ישמעאל, ברכת (אכילת. רש"י ורשב"ם) הפסח פוטרת את של זבח (- חגיגה, או נדרים ונדבות הנאכלים בליל פסח. רשב"ם). ושל זבח אינה פוטרת את של פסח. רבי עקיבא אומר: לא זו פוטרת זו ולא זו פוטרת זו. [בארו בגמרא שמחלוקתם תלויה בשאלה אם זריקה בכלל שפיכה, כלומר שפך דם השלמים במקום לזרוק – יצא, אם לאו. לרבי עקיבא לא יצא ולרבי ישמעאל יצא לפיכך ברכת הפסח פוטרת השלמים כי הם בכלל הפסח למתן דמים (עפ"י רש"י ורשב"ם. ויש גרסאות אחרות (עתוס). ויש אומרים שלפי האמת אין שני הנידונים תלויים זה בזה. עפ"י רמב"ם).
- א. מרש"י משמע שנוסח ברכת האכילה: 'אקב"ו על אכילת פסחים / שלמים'. ורשב"ם כתב '... לאכול הפסח / הזבח'. וכן הוא בתוספתא.
- ב. נראה לכאורה שלא דנו לפטור הזבח בברכת הפסח אלא כשיש לפניו פסח לאכול [ואז יתכן שאפילו ברך על הזבח עצמו נפטר מפני טפילותו אל הפסח], אבל בזמן אחר כשברך עליו ברכת הפסח – לא נפטר.

דין הניתנים בשפיכה ובזריקה – נתבאר בזבחים לו.